

Jarosław Flis

ZŁUDZENIA WYBORU

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

ZŁUDZENIA WYBORU

Dziennikarstwo, Media i Komunikacja Społeczna

Seria wydawnicza Dziennikarstwo, Media i Komunikacja Społeczna cieszy się dużym uznaniem i jest rozpoznawalna na polskim rynku wydawnictw poświęconych procesom komunikacji społecznej i szeroko pojmowanej dyscyplinie nauk o mediach. Ukazuje się nieprzerwanie od 2004 roku. Autorami monografii publikowanych w tej serii są pracownicy i współpracownicy Instytutu Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Książki są pomyślane zarówno jako materiał źródłowy dla naukowców, badaczy mediów i komunikowania oraz osób zainteresowanych tymi zagadnieniami, jak i pomoc dydaktyczna dla studentów.

Rada redakcyjna serii

prof. dr hab. Tomasz Goban-Klas

prof. dr hab. Maciej Kawka

prof. dr hab. Walery Pisarek

dr hab. Teresa Sasińska-Klas, prof. UJ

dr hab. Agnieszka Hess

dr hab. Małgorzata Lisowska-Magdziarz

dr hab. Maria Magoska

dr hab. Andrzej Nowosad

dr Agnieszka Szymańska

W przygotowaniu:

Weronika Świerczyńska-Głownia, *Ewolucja rynku telewizyjnego w Polsce*

Michał Bukowski, *Słowa klucze w rządowej komunikacji politycznej. Perspektywa międzynarodowa*

Jarosław Flis

ZŁUDZENIA WYBORU

**Społeczne wyobrażenia
i instytucjonalne ramy
w wyborach do sejmu i senatu**

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

Seria: Dziennikarstwo, Media i Komunikacja Społeczna

Recenzent
dr hab. Artur Wołek

Projekt okładki
Małgorzata Flis

Ilustracja na okładce: Małgorzata Flis według M.C. Eschera

Książka dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Zarządzania i Komunikacji Społecznej oraz Instytutu Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej

© Copyright by Jarosław Flis & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Wydanie I, Kraków 2014
All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3754-6

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
JAGIELLOŃSKIEGO

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-81, 12-663-23-82, fax 12-663-23-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

SPIS TREŚCI

WSTĘP – JAK POWSTAJĄ ZŁUDZENIA?.....	7
1. MIĘDZY BADACZAMI	11
1.1. Spojrzenia na wybór	12
1.1.1. Uwaga wyborców	13
1.1.2. Oferta polityków	19
1.1.3. Opis pośredników	25
Podsumowanie.....	29
1.2. Cechy systemu wyborczego.....	29
1.2.1. Kolejność i udział	31
1.2.2. Proporcjonalność i większość	40
1.2.3. Ekspresja i strategia.....	44
Podsumowanie.....	51
1.3. Rozpoznanie – senat 2007	53
1.3.1. Mechanizm ordynacji.....	54
1.3.2. Zachowania wyborcy.....	64
1.3.3. Strategie partii	70
Podsumowanie.....	82
Podsumowanie części 1	85
2. MIĘDZY PARTIAMI.....	89
2.1. Mapa podziałów.....	94
2.1.1. Podziały ideowe.....	96
2.1.2. Podziały terytorialne	104
2.1.3. Podziały historyczne.....	120
Podsumowanie.....	137
2.2. Proporcjonalność w praktyce.....	140
2.2.1. Próg wyborczy	141
2.2.2. Waga głosu	149
2.2.3. Kolejność w okręgach.....	154
Podsumowanie.....	163
2.3. Zyski i straty w mandatach	168
2.3.1. Waga i skala zmian.....	170
2.3.2. Zmiany w okręgach	178
2.3.3. Zewnętrzny margines zwycięstwa	189
Podsumowanie.....	196
Podsumowanie części 2	198

3. MIĘDZY KANDYDATAMI	201
3.1. Wynik rywalizacji	204
3.1.1. Miejsca mandatowe	208
3.1.2. Zróżnicowanie poparcia	217
3.1.3. Przetasowania	225
Podsumowanie	235
3.2. Sukces – wkład i udział	237
3.2.1. Kolejność i udziały	238
3.2.2. Lista koalicyjna	249
3.2.3. Efekty kwot	254
Podsumowanie	261
3.3. Waga rywali	263
3.3.1. Reelekcja posłów	266
3.3.2. Margines wewnętrzny	275
3.3.3. Porównanie marginesów	282
Podsumowanie	292
Podsumowanie części 3	294
4. MIĘDZY WYBORCAMI	297
4.1. Wzory głosowania	302
4.1.1. Siła liderów list	306
4.1.2. Lokalni konkurenci	319
4.1.3. Lokomotywy wyborcze	329
Podsumowanie	338
4.2. Więzi terytorialne	341
4.2.1. Układy powiązań	342
4.2.2. Rodzaje posłów	354
4.2.3. Reprezentacja powiatów	361
Podsumowanie	372
4.3. Perspektywa przegranych	374
4.3.1. Los lokalnych zwycięzców	376
4.3.2. Promocja i frustracja	386
4.3.3. Głosy zmarnowane	393
Podsumowanie	404
Podsumowanie części 4	405
ZAKOŃCZENIE – SIEDEM KRĘGÓW LABIRYNTU	409
BIBLIOGRAFIA	419
SPIS TABEL I ILUSTRACJI	429

Wstęp

JAK POWSTAJĄ ZŁUDZENIA?

Rozwiewanie wyborczych złudzeń nie musi oznaczać wyznawania spiskowej teorii dziejów. Nie musi też być obnażaniem cynizmu i pokazywaniem „prawdziwego oblicza” polityków, zabiegających o poparcie mas za pomocą manipulacji. Ukryte mechanizmy nie muszą czemuś służyć. Mogą być niezamierzonym efektem naiwności ustawodawców, którzy – choć kierowali się szlachetnymi pobudkami – nie zauważyli, że wypuszczają z butelki dzina partykularyzmu i małościowości. Ta książka powstała z przekonania, że nasze polityczne piekielko jest wybrukowane właśnie takimi dobrymi chęciami. Rozwiązania o jasnych i czytelnych założeniach stworzyły ponury labirynt interesów – tych osobistych i tych instytucjonalnych. Każdy angażujący się w politykę, choćby sam był przepełniony idealizmem, wychodzi z tego labiryntu odmieniony.

Ta odmiana nie ma jednak w sobie niczego spektakularnego. Przyczyny i skutki wyborczych złudzeń mogą się nie nadawać na scenariusz thrillera. Polska polityka kuleje nie z powodu ran poniesionych w dramatycznej walce z jakimś wcielonym złem, lecz utyka na wszystkie swoje partyjne nogi, bo każda z nich jest zakażona tym samym wstydliwym zarazkiem. Co więcej – choroby polskiej polityki wydają się wielu czymś normalnym. Można je sobie wytłumaczyć – nikt nie jest w końcu idealnie zdrowy. To, że media i wyborcy wierzą w jedno, zaś polityczni działacze wiedzą swoje, wydaje się przez to problemem mało uciążliwym. „Przecież tak się dzieje wszędzie” – można usłyszeć z ust ekspertów i polityków. Owszem – tak jak przestępczość występuje i w Finlandii, i w Liberii, tyle że w różnym natężeniu.

Rozdźwięk pomiędzy oficjalnym obrazem polskich wyborów a rzeczywistością nie jest katastrofalny, lecz jest po prostu szkodliwy. Nie ma powodu, by się z nim godzić, na pewno zaś nie powinno się go ignorować. Jak w przypadku wielu przewlekłych, a niezbyt uciążliwych chorób, opisywane przypadłości mają uboczne skutki – wpływają na kondycję oraz podatność na choroby innych organów.

Ci, którzy nie są zadowoleni ze stanu polskiej polityki – zaś według badań opinii publicznej są oni w większości – zwykli szukać winnych albo w indywidualnych cechach charakteru współczesnych polityków, albo w cechach charakteru narodo-

wego. W diagnozach, mających zapoczątkować ozdrowieńczą drogę do politycznego dobrostanu, tylko sporadycznie pojawia się problem instytucjonalnych ram, w których toczy się wyborcza rywalizacja. Jeśli zaś nawet problem ten jest poruszany, to z punktu widzenia szczerzej wiary, że warunkiem uzdrowienia jest radykalna zmiana – na przykład wprowadzenie jednomandatowych okręgów wyborczych, które od ręki zlikwidują całe zło „partyjniactwa”. Zapowiadane efekty takich zmian są równie dramatyczne, jak uproszczenia, które za takimi postulatami stoją.

Podstawą tego opracowania jest przekonanie, że chorobliwe złudzenia tworzą się na styku instytucjonalnych ram polityki z ukształtowanymi kulturowo wyobrażeniami, nawykami i sposobami działania. W tych wyobrażeniach i nawykach nie ma niczego takiego, co by samo w sobie było szkodliwe bądź niemożliwe do wyleczenia. To instytucjonalne ramy nadają, naturalnym skądinąd, potrzebom nieadekwatne ukierunkowania. Narastające poczucie patologizacji życia politycznego wynika ze wzrastającej racjonalności naszych polityków – oni coraz lepiej dostosowują się do patologicznych reguł, w których przyszło im działać. Podobnie zresztą jak ich wyborcy.

Książka ta składa się z czterech głównych części. W pierwszej z nich – zatytułowanej *Między badaczami* – zostały przedstawione podstawowe perspektywy i założenia służące opisywaniu samych wyborów oraz społecznych ram, w jakich się one odbywają. Nie jest to jednak systematyczny przegląd różnych koncepcji. Część ta służy wskazaniu tych narzędzi, za pomocą których polski system wyborczy będzie rozkładany na czynniki pierwsze. W części tej została także przeprowadzona próba tych narzędzi – za ich pomocą poddano analizie działanie ordynacji wyborczej do Senatu RP stosowanej w 2007 roku. Choć tamte wybory senackie nie były uważane za wydarzenie szczególnej wagi dla życia politycznego kraju, zaś ich reguły zostały przed kolejnymi wyborami zmienione, to właśnie na ich przykładzie pokazano, jak reguły rywalizacji mogą oddziaływać i na wyborców, i na wybieranych, i na ostateczny efekt.

W części drugiej – *Między partiami* – przedstawione zostało to, co w wyborach ogólnokrajowych zwykle przykuwa największą uwagę. Wybory 2007 roku wywołały prawdziwe społeczne emocje – emocje długo wcześniej niewidziane w polskiej polityce. Jednoznaczne zwycięstwo Platformy Obywatelskiej (PO) przy jednoczesnym wzmocnieniu pozycji Prawa i Sprawiedliwości (PiS) to fakty powszechnie znane, podobnie jak relatywny sukces Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) oraz frustrujący rezultat koalicji Lewicy i Demokratów (LiD). Te wyniki bywają jednak często przedmiotem interpretacji, które są odległe od rzeczywistego obrazu zdarzeń. Tu również swój wkład mają same reguły wyborów. W części tej zostało pokazane, jak zmieniła się geografia wyborcza Polski i jaki to miało wpływ na układ sił w sejmie. W wyborach 2011 roku rządząca koalicja potwierdziła swój mandat – po raz pierwszy od 1989 roku wybory nie doprowadziły do zmiany u władzy. W części tej poszukiwano odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odegrała w tym społeczna stabilność, jaką zaś – stabilizujące działanie wyborczych reguł.

W trzeciej części – *Między kandydatami* – zostało poddane analizie to, co dzieje się wewnątrz partii. W wyborach startują i zdobywają głosy konkretni ludzie. Na

ich szanse i na ostateczny rezultat ich starań również mają wpływ reguły ordynacji. To one określają ich relacje z kolegami z listy i całymi partiami. W części tej zostało zweryfikowane znaczenie miejsca na liście dla sukcesu wyborczego kandydata. Poruszone też zostały takie problemy, jak reelekcja posłów oraz miejsce kobiet kandydatek w wyborach. Przy okazji pokazano także skutki wprowadzenia obowiązkowych kwot dla każdej z płci na listach wyborczych.

Część czwarta – *Między wyborcami* – to poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jak różnicuje się reakcja wyborców na ofertę kreowaną przez obecną ordynację. Pokazano, co wpływa na siłę poparcia dla liderów list, co zaś na szanse kandydatów z dalszych miejsc. Szczególna uwaga została poświęcona rywalizacji terytorialnej, wynikającym z niej motywacjom aktorów oraz poczuciu satysfakcji głosujących.

Nie ma co ukrywać – książka ta nie jest panegirkiem na cześć obecnej ordynacji. Nie znaczy to jednak, że system ten został od razu i w całości skazany na potępienie. Na każdym etapie analizy poszukiwałem tych elementów, które warto ocenić pozytywnie – choćby i były skrzętnie ukryte przed opinią publiczną, a nawet samymi uczestnikami politycznej gry. W szczególności zaś poszukiwane były takie więzi i wyobrażenia, które regulują polskie życie partyjne, brak zaś jest podstaw, by je podważać.

Takie ujęcie wynika z przekonania, że poprawa jakości polskiej polityki musi się opierać na tym, co w dotychczasowej praktyce godne zachowania. Musi też uwzględniać podstawowy paradoks inżynierii wyborczej – decyzja o zmianie systemu jest z reguły w rękach beneficjentów tego systemu, który ma być zmieniony.

Na problemy, których dotyczy ta książka, zwróciła moją uwagę praktyka. W minionych kilkunastu latach niejednokrotnie współpracowałem ze sztabami wyborczymi, bezpośrednio zwracali się też do mnie z prośbą o poradę kandydaci zabiegający o mandat posła czy senatora. W przytłaczającej większości takich przypadków spotykałem się z zachowaniami, które były w oczywistej sprzeczności ze zdroworozsądkowym podejściem do polityki. Z rozmów z kandydatami wynikało, że problemem najmniej zaprzątającym ich głowy jest sukces wyborczy stronnictwa, które reprezentują. Najtrudniej zaś było ich namówić do współpracy z kolegami z listy. Ale właśnie na tej liście kończyło się pole ich zainteresowań. To skłoniło mnie do coraz większej koncentracji moich naukowych zainteresowań na tym właśnie problemie.

Książka ta jest rozszerzeniem badań – i będących ich następstwem publikacji – prowadzonych na tym polu od wielu już lat [Bukowski/Flis/Hess/Szymańska 2011, Flis 2007, 2008a, 2008b, 2010a, 2010a, 2010c, 2011]. Olbrzymie znaczenie dla jej powstania miały rozmowy i porady ze strony życzliwych badaczy różnych specjalności – od prawa, przez socjologię, po matematykę. Chciałbym podziękować za cierpliwość, z jaką podchodzili do moich problemów profesorowie: Katarzyna Sobolewska-Mysłik, Jarosław Górniak, Jacek Raciborski, Wojciech Słomczyński, Krzysztof Wojtyczek i Karol Życzkowski oraz doktorzy – Michał Bukowski, Jacek Haman, Agnieszka Hess, Marek Jarentowski, Dominika Kasprowicz, Marcin Kocór, Radosław Marzęcki, Rafał Matyja, Agnieszka Szymańska, Artur Wołek, Jarosław Zbieranek i Tomasz Żukowski.

1

MIĘDZY BADACZAMI

Znaczenie, jakie dla przebiegu i wyniku wyborów mają ich formalne reguły, od dziesięcioleci jest przedmiotem naukowej debaty [Antoszewski/Herbut 2006, Balinski/Young 2001, Cox 1997, Gallagher 1992, Grofman/Lijphart 2003, Haman 2003, Herbart 1937, Lijphart 1994, Markowski 2007b, Nohlen 2004, Norris 2004, Sartori 1994, Taagepera 2007, Żukowski 1999]. Dwa przeciwstawne stanowiska w tej sprawie usystematyzowała w swej książce o inżynierii wyborczej Pippa Norris [2004]. Według zwolenników instytucjonalizmu oraz teorii racjonalnego wyboru formalne reguły wyborcze tworzą system zachęt. Zachęty te oddziałują bezpośrednio na wyborców, ale też i na politycznych aktorów. Ci drudzy dostosowują do nich swoje działania, co pośrednio ma także wpływ na głosujących. Ponieważ wyborcy zachowują się racjonalnie, reagują na bodźce systemu i konkretne działania politycznych aktorów, zmieniając w odpowiedzi swoje zachowanie. Tym samym każda zmiana reguł wyborczych może skutkować modyfikacją rzeczywistości politycznej – zarówno na poziomie mas, jak i elit. Gary W. Cox pogląd ten nazywa „determinizmem instytucjonalnym” [Cox 1997: 15].

Diametralnie odmienne jest podejście teorii kulturowej modernizacji, drugie z wyróżnionych przez Norris [Norris 2004: 16–22]. Podejście to zwraca uwagę, że każde społeczeństwo charakteryzuje określony rozkład kapitału ludzkiego (poziomu edukacji i zdolności poznawczych). W zależności od stopnia rozwoju, każdy kraj wytwarza specyficzną kulturę polityczną – zespół norm, wartości i przekonań. Te normy, wartości i przekonania są nabywane w wyniku socjalizacji politycznej już w dzieciństwie czy w okresie dojrzewania. Stąd zarówno elity, jak i zwykli obywatele kierowani są w pierwszej kolejności przez „nawyki serca” i obyczaj, nie zaś przez strategiczną kalkulację. Samo zaś zachowanie ludzkie jest nawykowe i irracjonalne. Dlatego też formalne reguły mają marginalny wpływ na życie polityczne. Co więcej – sam wybór formalnych reguł jest uzależniony od takiej, a nie innej kultury politycznej. To reguły wpasowują się w rzeczywistość społeczną, nie zaś odwrotnie. Cox pogląd ten nazywa „determinizmem społecznym” [Cox 1997: 15].

BIBLIOGRAFIA

- Abramson P.R., Aldrich J.H., Rohde D.W. (2004), *Change and Continuity in the 2000 and 2002 Election*, CQ Press, Washington.
- Ames B. (1995, May), *Electoral Strategy under Open-List Proportional Representation*, „American Journal of Political Science”, vol. 39.2.
- Andersen K. (2002), *Political Parties and Civil Society: Learning from the American Case* [w:] E.R. McMahon, T.A.P. Sinclair (eds), *Democrat in Institution Performance*, Praeger, Westport–Connecticut–London.
- Antoszewski A. (2004), *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Antoszewski A., Herbut R. (red.) (1999), *Leksykon politologii wraz z aneksem: partie, parlament, wybory (1989–1997)*, Atla 2, Wrocław.
- Antoszewski A., Herbut R. (2006), *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Balinski M.L., Peyton Young H. (2001), *Fair Representation: Meeting the Ideal of One Man, One Vote*, Brookings Institution Press, Washington.
- Barbaro N. de (2005), *Dojść do głosu: radykalnie praktyczny przewodnik po kampanii wyborczej*, Znak, Kraków.
- Bardi L (2007), *Electoral Change and Its Impact on the Party System in Italy*, „West European Politics”, vol. 30.4.
- Bartle J., Griffiths D. (2002), *Social-Psychological, Economic and Marketing Models of Voting Behaviour Compared* [w:] N.J. O’Shaughnessy (ed.), *The Idea of Political Marketing*, Praeger, London.
- Bichta T. (2010), *Struktura organizacyjna partii politycznych w Polsce po 1989 roku*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bielasiak J., Blunck D. (2002), *Past and Present in Transitional Voting Electoral Choices in Post-Communist Poland*, „Party Politics”, vol. 8.5.
- Blais A., Aarts K. (2006), *Electoral Systems and Turnout*, „Acta Politica”, vol. 41.2.
- Blyth M., Katz R. (2005), *From Catch-all Politics to Cartelisation: The Political Economy of the Cartel Party*, „West European Politics”, vol. 28.1.
- Bowler S., Farrell D.M. (1991), *Voter Behavior under STV-PR: Solving the Puzzle of the Irish Party System*, „Political Behavior”, vol. 13.4.
- Bowler S., Karp J.A., Donovan T. (2010), *Strategic Coalition Voting: Evidence from New Zealand*, „Electoral Studies”, vol. 29.3.
- Buchanan J.M. (2003), *Polityka bez romantyzmu: Zarys pozytywnej teorii wyboru publicznego i jej normatywne implikacje*, „Państwo i Rynek”, nr 1, <http://www.pir.org.pl/> (dostęp: 2.04.2009).
- Bukowski M., Flis J., Hess A., Szymańska A. (2011), *Opcja czy osoba? Upartyjnienie versus personalizacja w wyborach samorządowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Carey J.M., Shugart M.S. (1995), *Incentives to Cultivate a Personal Vote: A Rank Ordering of Electoral Formulas*, „Electoral Studies”, vol. 14.4.
- Carthy R.K. (2004), *Parties as Franchise Systems the Stratarchical Organizational Imperative*, „Party Politics”, vol. 10.1.
- CBOS (2005), *Potencjalne elektoraty o istotnych kwestiach społeczno-politycznych*, BS/130/2005.

- CBOS (2007), *Spółeczno-polityczne postawy Polaków*, BS/189/2007.
- CBOS (2011), *Elektoraty partyjne o istotnych kwestiach społeczno-politycznych*, BS/103/2011.
- CBOS (2013), *Preferencje partyjne w październiku*, BS/140/2013.
- Chmaj M. (2011), *System wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Chmaj M., Sokół W., Żmigrodzki M. (2001), *Teoria partii politycznych*, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin.
- Chmielewski P. (1994), *Nowa analiza instytucjonalna. Logika i podstawowe zasady*, „Studia Socjologiczne”, vol. 3–4.
- Chruściak R. (1999), *System wyborczy i wybory w Polsce 1989–1998: parlamentarne spory i dyskusje*, Elipsa, Warszawa.
- Chruściak R. (2009), *Sejm i Senat w Konstytucji RP z 2 IV 1997 r. Powstawanie przepisów*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Cialdini R (1996), *Wywieranie wpływu na ludzi*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Colomer J.M. (ed.) (2011), *Personal Representation: The Neglected Dimension of Electoral Systems*, ECPR Press, Colchester.
- Cox G.W. (1997), *Making Votes Count*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Cwalina W., Falkowski A. (2005), *Marketing polityczny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Cześniak M. (2002), *Partycypacja wyborcza w Polsce 1991–2001* [w:] R. Markowski (red.), *System partyjny i zachowania wyborcze*, ISP PAN, Warszawa.
- Cześniak M.T. (2004), *Uczestnictwo wyborcze, stosunek do demokracji, legitymizacja władzy. Przypadek Polski* [w:] R. Markowski (red.), *Populizm a demokracja*, ISP PAN, Warszawa.
- Cześniak M. (2007), *Partycypacja wyborcza w Polsce: perspektywa porównawcza*, Scholar Books, Warszawa.
- Dahl R.A. (2013), *A Preface to Democratic Theory*, University of Chicago Press, Chicago.
- Dahrendorf R. (1975), *Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym* [w:] W. Deroczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, *Elementy teorii socjologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dalton R.J. (1988), *Citizen Politics in Western Democracies*, Chatam House Publishers, Chatam.
- Dalton R.J., Wattenberg M.P. (eds) (2000), *Parties without Partisans*, Oxford University Press, Oxford.
- Denemark D. (2003), *Electoral Change, Inertia and Campaigns in New Zealand The First Modern FPP Campaign in 1987 and the First MMP Campaign in 1996*, „Party Politics”, vol. 9.5.
- Domański H. (1999), *Czy w Polsce zanikają klasy?*, „Studia Socjologiczne”, nr 3.
- Doron G., Sened I. (2001), *Political Bargaining*, SAGE, London–Thousand Oaks–New Delhi.
- Downs A. (1957), *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Row, New York.
- Dudek A. (2004), *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989–2001*, Arkana, Kraków.
- Dunleavy P. (1991), *Democracy, Bureaucracy and Public Choice*, Herverster Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
- Dunleavy P. et al. (1997), *Making Votes Count. Replaying the 1990s General Elections under Alternative Electoral Systems*, Democratic Audit, Colchester.
- Dunleavy P., Margetts H. (2005), *The Impact of UK Electoral Systems* [w:] P. Norris, C. Wlezien (eds), *Britain Votes 2005*, Oxford University Press, Oxford.
- Duverger M. (1954), *Political Parties*, Wiley, New York.
- Dyck R. (2011), *Canadian Politics*, Cengage Learning.
- Elkind E., Faliszewski P., Slinko A.M. (2010), *Cloning in Elections*, „Association for the Advancement of Artificial Intelligence”, vol. 10.
- Faliszewski P. et al. (2009), *A Richer Understanding of the Complexity of Election Systems, Fundamental Problems in Computing*, Springer, Netherlands.

- Faucheux R.A. (2003), *Winning Elections: Political Campaign Management, Strategy & Tactics*, M. Evans and Company, Inc., New York.
- Fedyszak-Radziejowska B. (2007), *Skuteczna obrona establishmentu*, „Rzeczpospolita”, nr 253.
- Fisher S. (2001, September), *Extending the Rational Voter Theory of Tactical Voting*, Centre for Research into Elections and Social Trends, working paper number 94.
- Flis J. (1999), *Odroczona rewolucja. Nowa ordynacja wyborcza*, Grupa Windsor, Warszawa.
- Flis J. (2007), *Głos preferencyjny – złudzenie wyboru* [w:] B. Krauz-Mozer, K. Sobolewska-Myślik (red.), *Oblicza polskiego systemu politycznego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Flis J. (2008a), *The Senate 2007: Bloc Voting in Operation* [w:] *Polish Political Science Yearbook 2008*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Flis J. (2008b), *Wybory do Sejmu i sejmiku na przykładzie Łapanowa* [w:] M. Magoska (red.), *Wybory samorządowe w kontekście mediów i polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Flis J. (2010a), *Kwadratura okręgu. Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego jako instytucjonalna rama komunikowania społecznego* [w:] K. Sobolewska-Myślik, A. Hess, K. Kowalczyk (red.), *Polska scena polityczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego–Wydawnictwo Naukowe UP w Krakowie, Kraków.
- Flis J. (2010b), *Opinia o wprowadzeniu parytetu płci na listach kandydatów*, Biuro Analiz Sejmowych, [http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/0/D057FD7DCC75AB9AC12577050029A8BA/\\$file/i633_10A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/0/D057FD7DCC75AB9AC12577050029A8BA/$file/i633_10A.rtf) (dostęp: 28.12.2010).
- Flis J. (2010c), *Polityczne konsekwencje ordynacji wyborczej na przykładzie Małopolski* [w:] M. Stec, K. Małysa-Sulińska (red.), *Wybory i referenda lokalne*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa.
- Flis J. (2010d), *Opinia o wprowadzeniu parytetu płci na listach kandydatów*, Biuro Analiz Sejmowych, [http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/0/D057FD7DCC75AB9AC12577050029A8BA/\\$file/i633_10A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/0/D057FD7DCC75AB9AC12577050029A8BA/$file/i633_10A.rtf) (dostęp: 28.12.2010).
- Flis J. (2011), *Instytucjonalny labirynt demokracji wewnętrznej* [w:] M. Chmaj, M. Waszak, J. Zbieranek (red.), *O demokracji w polskich partiach politycznych*, ISP, Warszawa.
- Flis J. (2012), *Skuteczność parytetu* [w:] A. Turska-Kawa, W. Wojtasik (red.), *Wybory parlamentarne 2011*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Fras J. (red.) (2010), *Uczestnictwo w wyborach i kampaniach wyborczych po 1989 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Gallagher M. (1991), *Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems*, „Electoral Studies”, vol. 10.
- Gallagher M. (1992), *Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities*, „British Journal of Political Science”, vol. 22.
- Gallagher M., Mitchell P. (eds) (2005), *The Politics of Electoral Systems*, Oxford University Press, Oxford.
- Gebethner S. (2001), *Wybory do Sejmu i do Senatu: komentarz do Ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 2., Scholar, Warszawa.
- Giryn M.I. (2009), *Specyfika polskich kampanii wyborczych na przykładzie kampanii parlamentarnej 2005 roku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Glazer A. (1995), *Political Equilibrium under Group Identification* [w:] B. Grofman, *Information, Participation and Choice: An Economic Theory of Democracy in Perspective*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Golański R., Kasprzyk K. (1999), *Wybór publiczny* [w:] H. Sosnowska (red.), *Grupowe podejmowanie decyzji*, Scholar, Warszawa.
- Golder S.N. (2006), *The Logic of Pre-Electoral Coalition Formation*, The Ohio State University Press, Columbus.

- Grabowska M. (1997), *Partie polityczne: reprezentant społeczeństwa czy twórca nowego ładu?* [w:] M. Grabowska, T. Szawiel (red.), *Budowanie demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grabowska M. (2004), *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Scholar, Warszawa.
- Griffith-Traversy M.A. (red.) (2007), *Demokracja, parlament i systemy wyborcze*, Vizja Press&IT, Warszawa.
- Grochal R. (2011), *Pokłócili się o listy. Rozsądzi Tusk*, „Gazeta Wyborcza”, 17.05.2011.
- Grofman B., Lijphart A. (2003), *Electoral Law and Their Political Consequences*, Algora, New York.
- Gschwend T. (2007), *Ticket-splitting and Strategic Voting under Mixed Electoral Rules: Evidence from Germany*, „European Journal of Political Research”, vol. 46.1.
- Gunning J.P. (2001), *Zrozumieć demokrację*, WSBFiZ, Warszawa.
- Habermas J. (2007), *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Haman J. (2003), *Demokracja. Decyzje. Wybory*, Scholar, Warszawa.
- Hazan R.Y., Rahat G. (2006), *Candidate Selection: Methods and Consequences*, *Handbook of Party Politics*, Sage, Thousand Oaks.
- Herbert T. (1937), *Political Behavior: Studies in Election Statistics*, Bedminster Press, Michigan.
- Herbut R. (2002), *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Heywood A. (2006), *Politologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Inglík-Dziąg D. (2002), *Dynamika preferencji wyborczych społeczeństwa polskiego* [w:] D. Walczak-Duraj (red.), *Marketing polityczny a postawy i zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego*, Novum, Łódź.
- Jabłoński A., Sobkowiak L. (2002), *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Jałowiecki B., Szczepański M.S. (2002), *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Janicki M., Władyka W. (2007), *Dwie Polski*, „Polityka”, nr 44.
- Janke I. (2007), *Wojna na lęki i emocje*, „Rzeczpospolita”, nr 217.
- Jasiewicz K. (2002), *Portfel czy różaniec?* [w:] R. Markowski (red.), *System partyjny i zachowania wyborcze*, ISP PAN, Warszawa.
- Jasniok M. (2007), *Strategie marketingowe na rynku politycznym*, Wolters Kluwer, Kraków.
- Karp J.A. et al. (2002), *Strategic Voting, Party Activity, and Candidate Effects: Testing Explanations for Split Voting in New Zealand's New Mixed System*, „Electoral Studies”, vol. 21.1.
- Karvonen L. (2004), *Preferential Voting: Incidence and Effects*, „International Political Science Review”, vol. 25.2.
- Karvonen L. (2010), *The Personalisation of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*, ECPR Press, Colchester.
- Katz R.S. (1986), *Intraparty Preference Voting* [w:] B. Grofman, A. Lijphart (eds), *Electoral Laws and their Consequences*, Agathon Press, New York.
- Katz R.S., Meir P. (1995), *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics”, vol. 1.
- Katz R.S. (2001), *The Problem of Candidate Selection and Models of Party Democracy*, „Party Politics”, vol. 7.
- Katz R.S. (2011), *A Theory of Parties and Electoral Systems*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Kendall M.G., Stuart A. (1950), *The Law of the Cubic Proportion in Election Results*, „The British Journal of Sociology”, vol. 1.3.

- Kepplinger H.M. (2007), *Demontaż polityki w społeczeństwie informacyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kinder D.R., *Komunikacja i polityka w epoce informacji* [w:] D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (red.), *Psychologia polityczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kitschelt H. (2004), *Parties and Political Intermediation* [w:] K. Nash, A. Scott (eds), *The Blackwell Companion to Political Sociology*, Blackwell Publishing, Malden.
- Kocór M. (2006), *Metody wnioskowania ekologicznego w badaniach wyborczych*, „ASK”, nr 15.
- Kolarska-Bobińska L. (2007), *Rola sondaży w procesie politycznym*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 1.
- Kolczyński M., Sztumski J. (2003), *Marketing polityczny: kształtowanie indywidualnych i zbiorowych opinii, postaw i zachowań*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice.
- Konecki K. (2000), *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (1999), komentarz W. Skrzydło, Kraków.
- Korzeniowski K. (1995), *Alienacja polityczna a demokracja. Analiza psychologiczna* [w:] J. Reykowski (red.), *Potoczne wyobrażenia o demokracji. Psychologiczne ukierunkowania i konsekwencje*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa.
- Kowalczyk K. (red.) (2011), *Partie i system partyjny w III RP*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kowalski M. (2000), *Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989–1998*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Kriesi H. (2012), *Personalization of National Election Campaigns*, „Party Politics”, vol. 18.6.
- Krysieniel K., Wojnicki J. (2009), *Partie i systemy partyjne państw byłej Jugosławii*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk.
- Krzemiński P. (2009), *Zachowania wyborcze w wyborach parlamentarnych i prezydenckich w Polsce w latach 2005–2007 – wzory przestrzennych zróżnicowań*, „Przegląd Geograficzny”, vol. 81.2.
- Kublik A. (2011), *Prof. Markowski: Gdyby wygrał PiS, poszlibyśmy na dno*, „Gazeta Wyborcza”, 13.10.2011.
- Kurczewska J. (2007), *Projekty socjologicznej i ideologicznej lokalności* [w:] J. Kurczewski (red.), *Lokalne wzory kultury politycznej*, Trio, Warszawa.
- Kwiatkowska A. (2011), *W Sejmie będzie ok. 23 proc. kobiet*, Komunikat PAP, 11.10.2011, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,10453493,W_Sejmie_będzie_ok_23_procent_kobiet.html (dostęp: 15.02.2012).
- Lazarsfeld P.F., Berelson B., Gaudet H. (1968), *The Peoples Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*, Columbia University Press, New York.
- Lijphart A. (1984), *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*, Yale University Press, New Haven–London.
- Lijphart A., Aitkin D. (1994), *Electoral Systems and Party Systems*, Oxford University Press, Oxford.
- Lipset S.M. (1998), *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Lissowski G. (2003), *Wprowadzenie do przestrzennej teorii głosowania*, „Studia Socjologiczne”, nr 1, Uniwersytet Warszawski.
- Lissowski G. (2008), *Zasady sprawiedliwego podziału dóbr*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Lundell K. (2004), *Determinants of Candidate Selection*, „Party Politics”, vol.10.1.
- Mackerras M., McAllister I. (1999), *Compulsory Voting, Party Stability and Electoral Advantage in Australia*, „Electoral Studies”, vol. 18.2.
- Maddens B., Fiers S. (2004), *The Direct PM Elections and the Institutional Presidentialisation of Parliamentary Systems*, Electoral Studies.

- Mair P. (2007), *Demokracja populistyczna a demokracja partyjna* [w:] Y. Meny, Y. Surel, *Demokracja w obliczu populizmu*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Mair P., Mueller W.C., Plasser F. (2004), *Political Parties and Electoral Change*, Sage, London.
- March J.G., Olsen J.P. (2005), *Instytucje*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Markowski R. (1997), *Polski system partyjny w środkowoeuropejskiej perspektywie* [w:] M. Grabowska, S. Mock (red.), *Pierwsza sześciolatka 1989–1995. Próba bilansu polityki*, ISP PAN, Warszawa.
- Markowski R. (2007a), *System partyjny* [w:] L. Kolarska-Bobińska, J. Kucharczyk, J. Zbieranek (red.), *Demokracja w Polsce 2005–2007*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Markowski R. (2007b), *Political Accountability and Representation: Theoretical Assumption vs. Empirical Measurement* [w:] J. Niżnik, N. Ryabinska (eds), *Political Accountability*, IFiS Publishers, Warszawa.
- Markowski R. (2010), *System wyborczy – system partyjny – jakość demokracji. O jednomandatowych okręgach wyborczych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Markowski R., Cześnik M. (2002), *Polski system partyjny: dekada zmian instytucjonalnych i ich konsekwencje* [w:] R. Markowski, *System partyjny i zachowania wyborcze*, ISP PAN, Warszawa.
- Marsh M. (1985), *The Voters Decide? Preferential Voting in European List Systems*, „European Journal of Political Research”, vol. 13.
- Matyja R. (2009), *Od ruchu „trzech tenorów” do partii Tuska* [w:] M. Migalski (red.), *Platforma Obywatelska*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Matyja R. (2010), *Od silnego przywództwa do partii monocentrycznej* [w:] M. Migalski (red.), *Prawo i Sprawiedliwość*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Matyja R. (2011), *Stosunki wewnętrzne i frakcje w SLD* [w:] M. Migalski (red.), *Sojusz Lewicy Demokratycznej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Matyja R. (2013), *Rywalizacja polityczna w Polsce*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków.
- McAllister I. (2007), *The Personalization of Politics* [w:] R.J. Dalton, H.-D. Klingemann (eds), *The Oxford Handbook of Political Behavior*, Oxford University Press, Oxford.
- Migalski M. (2008), *Jak się pozbyć SLD*, „Rzeczpospolita”, 18.02.2008.
- Migalski M., Wojtasik W., Mazur M. (2006), *Polski system partyjny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Milewicz E. (2007), *Lewandowski: Dla Platformy Polska B wcale nie jest be*, „Gazeta Wyborcza”, 9.11.2007.
- Miller R. (2005), *Party Politics in New Zealand*, Oxford University Press, Oxford.
- Muszyński J. (2004), *Procedury zarządzania w partiach politycznych*, Duet, Toruń.
- Nalewajko E. (2001), *Partie polityczne w III Rzeczypospolitej* [w:] W. Kuczyński (red.), *Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999*, Fundacja Księgi Dziesięciolecia Polski Niepodległej–Wydawnictwo United Publishers & Productions, Warszawa.
- Newman B.I., Sheth J.N. (1985), *A Model of Primary Voter Behavior*, „Journal of Consumer Research”, vol. 12.
- Niżyńska A. (2011), *Kandydatki w wyborach samorządowych*, Raport ISP, Warszawa.
- Nohlen D. (2004), *Prawo wyborcze i system partyjny*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Norris P. (2004), *Electoral Engineering*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Okrzesik J. (2008), *Polski Senat*, Kancelaria Senatu, Warszawa.
- Ordeshook P.C. (1986), *Game Theory and the Political Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- O’Shaughnessy N., Henneberg S. (2002), *The Idea of Political Marketing*, Praeger, Westport–London.
- Panbianco A. (1988), *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Pankowski K. (2011), *Wyborcy Ruchu Palikota* [w:] M. Grabowska (red.), *Wybory 2011 w badaniach CBOS*, CBOS, Warszawa.
- Pankowski K., Sęk A. (2000), *Autoidentyfikacje partyjne Polaków* [w:] K. Zagórski, M. Strzeszewski (red.), *Nowa rzeczywistość: oceny i opinie 1989–1999*, Dialog, Warszawa.
- Pasquino G. (2007), *Tricks and Treats: The 2005 Italian Electoral Law and Its Consequences*, „South European Society and Politics”, vol. 12.1.
- Pawelczyk P. (2000), *Socjotechniczne aspekty gry politycznej*, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- Pawelczyk G., Pleśniak R. (2005), *Oszustwo demokratyczne*, „Wprost”, nr 1192, 9.10.2005.
- Pennings P., Hazan R.Y., *Democratizing Candidate Selection. Causes and Consequences*, „Party Politics”, vol. 7.3.
- Pietraś Z.J. (2011), *Decydowanie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Przeworski A., Stokes S.C., Manin M. (eds) (1999), *Democracy, Accountability, and Representation*, vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge.
- Przybylski H., *Politologia*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice–Warszawa.
- Przyszczykowski K. (1999), *Edukacja dla demokracji: strategie zmian a kompetencje obywatelskie*, Edytor, Toruń.
- Raciborski F. (2005), *Czy wyborcy preferują mężczyzn?* [w:] R. Siemieńska (red.), *Płeć, wybory, władza*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Raciborski F., Rakocy K. (2009), *Internet, politycy, wybory – o możliwości badań zawartości Internetu do przewidywania wyniku wyborów* [w:] M. Zahorska, E. Nasalska (red.), *Wartości, polityka, społeczeństwo*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Raciborski J. (1997), *Polskie wybory. Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego w latach 1989–1995*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Raciborski J. (2002), *Zachowania wyborcze Polaków* [w:] M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa, s. 225–250.
- Raciborski J. (2005), *Rywalizacja czy kooperacja? O listach partyjnych w wyborach parlamentarnych* [w:] U. Jakubowska, K. Skarżyńska (red.), *Demokracja w Polsce. Doświadczenie zmian*, Academica–Wydawnictwo SWPS, Warszawa.
- Raciborski J. (2006), *Teoria demokracji a reguły wyborów*, „Nauka”, nr 3.
- Raciborski J. (2011), *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Raciborski J., Ochremiak J. (2008), *O blokowaniu list w wyborach samorządowych 2006 roku i o racjonalności partii politycznych*, [w:] J. Raciborski (red.), *Studia nad wyborami. Polska 2005–2006*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Raunio T. (2005), *Finland: One Hundred Years of Quietude* [w:] M. Gallagher, P. Mitchell (eds), *The Politics of Electoral Systems*, Oxford University Press, Oxford.
- Renwick A. (2010), *The Politics of Electoral Reform: Changing the Rules of Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Reynolds A., Reilly B., Ellis A. (2005), *Electoral System Design*, IDEA, Stockholm.
- Rose R., McAllister I. (1992), *Expressive versus Instrumental Voting*, „Electoral Politics”, vol. 114.
- Rulka M. (2009), *Progi wyborcze – analiza prawnoporównawcza*, „Studia Wyborcze”, nr 8.
- Rychard A. (2010), *Stare i nowe hipotezy o zaufaniu* [w:] A. Rychard, H. Domański (red.), *Legitymizacja w Polsce: nieustający kryzys w zmieniających się warunkach?*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.
- Rykiel Z. (2004), *Geografia wyborcza i problematyka wyborcza w Polsce*, „Czasopismo Geograficzne”, nr 75.4.
- Rykiel Z. (2010), *Tożsamość terytorialna jako uczestnictwo w kulturze* [w:] Z. Rykiel (red.), *Tożsamość terytorialna w różnych skalach przestrzennych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.

W serii Dziennikarstwo, Media i Komunikacja Społeczna ukazały się:

Media a integracja europejska, red. Teresa Sasińska-Klas, Agnieszka Hess, Kraków 2004

Media. Władza. Prawo, red. Maria Magoska, Kraków 2005

Bogdan Fischer, Weronika Świerczyńska-Głównia, *Dostęp do informacji ustawowo chronionych, zarządzanie informacją. Zagadnienia podstawowe dla dziennikarzy*, Kraków 2006

Promocja małej i średniej przedsiębiorczości w Unii Europejskiej, red. Agnieszka Hess, Kraków 2007

Teresa Sasińska-Klas, Agnieszka Szymańska, *Małopolski przedsiębiorca na rynku Unii Europejskiej. Założenia, doświadczenia, rezultaty*, Kraków 2007

Wybory samorządowe w kontekście mediów i polityki, red. Maria Magoska, Kraków 2008

Andrzej Nowosad, *Władza i media w Bułgarii*, Kraków 2008

Agnieszka Szymańska, *Pomost medialny. Rola mediów w międzynarodowej komunikacji politycznej na przykładzie relacji polsko-niemieckich*, red. Agnieszka Hess, Kraków 2009

Magdalena Hodalska, *Śmierć Papieża, narodziny mitu*, Kraków 2010

Agnieszka Szymańska, *Medialne fiasko zjednoczenia? Rola prasy prestiżowej w sytuacji przełomu politycznego na przykładzie niemieckiego zjednoczenia*, Kraków 2010

Teresa Sławińska, *Prasa regionalna na nowe czasy? Historia sukcesu francuskiego przedsiębiorstwa prasowego Ouest-France*, Kraków 2011

Michał Bukowski, Jarosław Flis, Agnieszka Hess, Agnieszka Szymańska, *Opcja czy osoba? Upartyjnienie versus personalizacja w wyborach samorządowych*, Kraków 2011

Monika Wawer, *Dziennikarze o sztuce, czyli opowieści medialnie nielogiczne*, Kraków 2012

Przodownicy prasy, red. Rafał Wietoszko, Kraków 2013

Beata Klimkiewicz, *A Polyvalent Media Policy in the Enlarged European Union initiates English editions in this series*, Kraków 2013

Agnieszka Szymańska, Agnieszka Hess, *Mniejszości narodowe, etniczne i religijne w przekazie mediów. Metodologia międzynarodowych badań porównawczych*, Kraków 2014

Jarosław Flis, *Złudzenia wyboru. Społeczne wyobrażenia i instytucjonalne ramy w wyborach do sejmu i senatu*, Kraków 2014

REDAKCJA

Agnieszka Stęplewska

KOREKTA

Edyta Wygonik-Barzyk

SKŁAD I ŁAMANIE

Tomasz Pasteczka

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Redakcja: ul Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków

tel. 12-663-23-81, 12-663-23-82, fax 12-663-23-83